

Calvins Opera Omnia

Hollandske skrifter – et varemærke for gode skrifter i det 17. århundrede

Af Eli Reimer

MONUMENTA
TYPOGRAPHICA XI

*Christophe
Plantin*

Plantin og Elsevier er to navne, der knytter sig til fremstilling af bøger i Nederlandene. Det er navne på forlag og trykkerier fra det 16. og 17. århundrede, og det er karakteristisk for dem begge, at de udfoldede en sådan aktivitet, at de skabte vilkår for en blomstrende skriftstøberi- og trykkerivirksomhed.

Det begyndte med Christophe Plantin, der grundlagde et trykkeri i Antwerpen 1549 og senere også et trykkeri i Leyden. Han var meget omhyggelig med sit arbejde og valgte sine skrifter hos de bedste franske stempelskærere og skriftstøbere, Garamond, LeBé, Sabon og Granjon. Det var en politik, som skulle få stor betydning for den typografiske udvikling i Nederlandene, og som skulle føre til, at specielt de hollandske skriftstøbere skulle få et sådant ry, at hollandsk skrift blev et begreb for god kvalitet.

Det store bogmarked i Frankfurt am Main kom til at medvirke i denne udvikling, ligesom den kamp, der i disse år førtes mellem protestantismen og katolicismen, næsten som en rød tråd kan følges i en række af de begivenheder, der gør Holland, Frankfurt am Main og senere Leipzig til centre for det 17. århundredes bogproduktion og boghandel.

*Egenolffs
Støberi*

Specielt kom Christian Egenolffs Støberi, der var grundlagt 1539 i Frankfurt, til at spille en rolle. Dette støberi, der også kendes under navnet Luthersche Schriftgiesserei, blev efter Egenolffs død ledet af Jacques Sabon fra Lyon. Støberiet kunne markedsføre skrifter fra de samme franske stempelskærere, som havde forsynet Plantin med skrift, og da det havde en betydelig eksport – ikke mindst til Holland, der med sin blomstrende forlagsvirksomhed var en stor kunde – fik de franske renæssanceskrifter en ganske betydelig indflydelse på den hollandske typografi.

*Omslagsbilledet:
Afsnitsbegyndelse
fra Calvin's
Opera Omnia sat
og trykt med
hollandsk støbte
skrifter i Amster-
dam 1667-71*

Dette kan følges i de skriftprøveblade, som blev udsendt fra støberierne igennem hele denne periode, og som viser, hvor stærkt de hollandske skriftstøbere støtter sig til de franske renæssanceskrifter.

I et prøveblad fra Egenolffs Støberi, der er udsendt i 1652 af Konrad Berner, Sabons efterfølger, gengives de franske skrifter, og disse skrifter vil kunne genfindes i de hollandske skriftstøberes prøveblade, f. eks. i et blad, der blev udgivet af Daniel Elseviers enke i 1681, hvor hun averterer en samling skrifter til salg fra Hollands bedste stempelskærer i det 17. århundrede, Christoffel van Dyck.

I den serie af grader, som antikva- og kursivgarnituret omfatter på dette blad, er flere af fransk oprindelse og svarer til skrifter på prøvebladet fra Egenolff, og det fremgår således, at man hos Elsevier i den periode, hvor van Dyck har været leverandør, har trykt med en serie af antikvaskrifter, hvoraf en del har været præget af det 17. århundredes barokstil og en del af det 16. århundredes renæssancestil.

Denne blanding af de to stilperioders skrifter er ganske almin-

Ascendonica Romeyn.

Quod quisque in ano est, sci
unt. Sciunt Id qui in Aurum
Rex reginæ dixerit : Sciunt
quod Juno; Neque & futura
in Æ ABCDEFGHIKLMN
OPRSTVWXU Y Σ ꝑ ꝑ *
([§ † ? ✝ e ABCDEFGHIKLMNO

Paragon Cursif.

*Quicumque vult salvus esse, ante omnia
opus est ut teneat Catholicam fidem:
Quam nisi quisque integram, in viola-
tamque servaverit, absque dubio in æter*

Text Romeyn.

Vult tamen tibi Iustinianus, ut iste curator
præste solemne jusjurandum apud Præfectum
urbi, vel Præsidem, quo edicat omnia se re-

Eksempel på et prøveblad udsendt af Daniel Elseviers enke i 1681, som viser sammenblandingen af de hollandske og franske skrifter.

Ascendonica Romeyn er skåret af Christoffel van Dyck. Paragon Cursif er skåret af Granjon. Text Romeyn er skåret af Garamond, men i denne udgave er bogstaverne justeret, så de står tættere end det oprindelig var tænkt.

Parangon. En tibi Americanam differta- tionem. Incipiemus jam præ- lodare Animadversiones ni- ftras in Animadversiones Ro

Eksempel fra Dirk Voskens' skriftprøveblad, der blev udgivet af hans enke 1695. Skriften Parangon er skåret af Granjon for Plantin i 1569, men flere bogstaver er udskiftet, så den er tilpasset det 17. århundredes stil.

delig i denne periode. Både van Dyck og andre stempelskærere har således benyttet ældre skriftsnit, som de har moderniseret, f. eks. ved at udskifte nogle af bogstaverne, bl. a. versalerne, som i renæssanceskrifterne er lavere end overlængderne i de opadgående bogstaver b, d, f, k og l. Dette svarede ikke til det 17. århundredes ideal, og de blev derfor udskiftet med nye versaler, som holdt overlínie med overlængderne. Også ved justeringen af bogstaverne blev der gjort forandringer, f. eks. ved at typerne blev støbt smallere, så bogstaverne stod tættere i ordbillederne.

Denne praksis at bearbejde og ændre tidligere fremstillede skrifter svarer måske ikke helt til den glorificerende opfattelse af stempelskærerne, som den typografiske faglitteratur har lagt op til. Disse „afsløringer“ understreger dog blot, at den periode af skriftens historie, som begynder med Aldus Manutius og slutter med William Caslon, præges af stempelskærere, som først og fremmest er håndværkere, og at skrifterne fra denne tid er udviklet gennem den ene håndværkers kopi eller supplering af den andens arbejde.

De hollandske stempelskærere og skriftstøbere var dygtige, og det skabte deres ry og gjorde betegnelsen „hollandske skrifter“ til et godt varemærke for skrift i det 17. århundrede.

Dirk Voskens

I prøverne fra van Dyck og en af de andre store stempelskærere fra denne periode, Dirk Voskens, vises således flere grader, der er gennemførte i den stil, som vi nu kalder barokstil. Denne skriftstil, som den kommer til udtryk i de bedste af de hollandske skrifter, kendetegnes ved et elegant, kontrastrigt spil imellem de tynde og de tykke streger i skriftbilledet og et flot sving over de runde bogstaver, hvor kurverne står spændte, og de enkelte bogstaver har fået en elegant udformning, som viser, hvor stærk inspirationen har været fra de stukne skrifter, der kendes fra titelteksler i kobberstik og datidens elegante korttavler.

Groote Paragon.
Amstelodami quidem triginta
dimidium fortis totius tractaren
oetodecim in Zelandia quadran
tem obtinerent, per Westfrisi-
Æ A B C D E F G H I K L M N.

Groote Paragon.
Amstelodami Quidem triginta di-
midium sortus totius Tractarent,
oetodecim in Zelandia quadrantem
obtinerent, per Westfrisiam & ad
Æ A B C D E F G H I K M N O.

Eksempler fra et hollandsk skriftprøveblad, udgivet af Dirk Voskens' efterfølger ca. 1700. Skriften er skåret af Miklos Kis (Nicolaus Kisch) omkring 1680. Til denne skrift eksisterer matricerne stadig og markedsføres af D. Stempel i Frankfurt under navnet Original-Janson.

Et Monumentum Typographicum fra denne periode bør derfor være sat med disse hollandske barokskriffter. Vi har valgt Calvins Opera Omnia, der er trykt af det hollandske bogtrykkerfirma Jan Adamz. Scipper i Amsterdam, som i en periode havde til huse sammen med van Dycks støberi. Det er ikke et værk, som i typografisk forstand er særlig bemærkelsesværdigt, men det er typisk for perioden og har en pompøs virkning med sikre massive kolonner med kompres sats og en velmotiveret veksling af grader i de forskellige tekstafsnit.

Calvins
Opera Omnia

Van Dycks materiale eksisterer ikke i dag. Kun få stempler og matricer er tilbage, som vi tør tilskrive ham, bl. a. hos det hollandske firma Enschedé en Zonen; der havde man en samling af van Dycks stempler og matricer, som blev overtaget ved købet af Jan Romans Skriftstøberi i 1687, et af de sidste støberier, som havde benyttet van Dycks matricer. Desværre blev de destrueret i en periode, hvor skriften var gået af mode.

Lykkeligvis er der alligevel bevaret et materiale fra denne tid. En samling stempler, der i 0000 blev skåret af den ungarske stempelskærer Miklos Kis, har været anvendt i Leipzig på det tyske støberi, Erhard'sche Schriftgiesserei, og findes i dag hos D. Stem-

pel AG i Frankfurt, som markedsfører skriften under betegnelsen Original-Janson Antiqua.

Anton Janson

Skriften, der hos Ehrhardt hed Holländische Antiqua, har tidligere været tilskrevet den hollandske skriftstøber Anton Janson, men nyere forskning har bevist, at den i virkeligheden er skåret af Miklos Kis, som lærte håndværket hos Dirk Voskens. Skriften findes i dag til rådighed som håndsatsstyper fra D. Stempel og er præget til Linotype matricer, også Monotype har skåret en udgave, som markedsføres under navnet Ehrhardt. Janson kan endvidere leveres til fotosætning på Photon 713 systemet.